

338.48-44:355.48(477:470)"2014/...""366"

Наталія Науменко,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин та управління проектами
Волинський національний університет імені Лесі Українки
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1327-0398>
E-mail: naumenko.nataliya@vnu.edu.ua
Луцьк

Ольга Рожко,
магістрант факультету міжнародних відносин,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
ORCID ID: <http://orcid.org/0009-0006-2792-10125>
E-mail: rozhkoolga01@gmail.com
Луцьк

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-04-12-25>

МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ТУРИЗМ В ПЕРІОД СВІТОВОЇ РЕЦЕСІЇ ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ПЕРСПЕКТИВИ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Стаття присвячена функціонуванню світової та національної туристичної галузі після закінчення пандемії COVID-19 та в перші два роки російсько-української війни. Актуальність роботи посилена тим, що туристична галузь найперша потрепає в період політичних та фінансових криз. Але попри все саме вона є найприбутковішою в період стабільного функціонування державних інститутів, що забезпечують загальне економічне зростання. В роботі на прикладі міст Києва та Львова проаналізована важливість стабільного функціонування сфери гостинності у воєнний час, подальшого розвитку готельно-ресторанної справи, пошуку шляхів максимізації прибутку, переосмислення наявного зарубіжного досвіду країн на території, яких відбувалися військові дії, що несли руйнівний ефект для туристичної сфери.

Розвиток внутрішнього туризму вимагає запровадження інноваційних підходів (розробка нових пішохідних маршрутів, стабілізація ментального здоров'я у військових, що проходять реабілітацію, інтегрування ВПО в суспільне та громадське життя великих міст, реконструкція старих та сприяння появи нових туристичних локацій відповідно потреб часу та суспільних запитів, розробка «маршрутів пам'яті») для розширення переліку традиційних послуг та впровадження цифрових технологій, що сприяє полегшенню ведення бізнесу та розширює коло майбутніх споживачів різноманітних продуктів у галузі туристики та рекреації.

Ключові слова: інфраструктура туризму, міжнародні та національні туроператори, російсько-українська війна, внутрішній національний туризм, туристична гастрономія.

Natalia Naumenko
PhD in Economics,
Associate Professor of the Department of International Economic Relations and Project Management
Lesya Ukrainka Volyn National University
Lutsk

Olga Rozhko,
Master's student at the Faculty of International Relations,
Lesya Ukrainka Volyn National University
Lutsk

INTERNATIONAL AND NATIONAL TOURISM DURING THE GLOBAL RECESSION AND THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: PROSPECTS FOR POST-WAR RECOVERY

The article focuses on the functioning of the global and national tourism industry after the end of the COVID-19 pandemic and during the first two years of the Russian-Ukrainian war. The relevance of the work is enhanced by the fact that the tourism industry is the first to suffer in times of political and financial crises. But despite this, it is the most

profitable in a period of stable functioning of state institutions that ensure overall economic growth. The paper analyzes the importance of stable functioning of the hospitality sector in wartime, further development of the hotel and restaurant business, search for ways to maximize profits, and rethinking the existing foreign experience of countries in the territory of which military operations took place, which had a devastating effect on the tourism sector.

The development of domestic tourism requires the introduction of innovative approaches (development of new hiking routes, stabilization of mental health of military personnel undergoing rehabilitation, integration of IDPs into social and public life of large cities, reconstruction of old and promotion of new tourist locations in accordance with the needs of time and public demands, development of "memory routes") to expand the list of traditional services and introduction of digital technologies, which facilitates business and expands the range of future consumers.

Keywords: tourism infrastructure, international and national tour operators, Russian-Ukrainian war, domestic national tourism, tourist gastronomy.

Постановка проблеми. Скасування карантинних обмежень відкрило країни для взаємного туристичного обміну, але все це відбувалося протягом 2021 року дуже повільними темпами. Збільшення доходів у даній галузі прогнозувалося на 2022 рік. Проте, прогнозованому зростанню завадила війна, яка розпочалася в Україні у лютому 2022 року. Війна замінила пандемію, закінчення останньої ще можливо було спрогнозувати. Війна перешкодила планам людей, бізнесу, відпусткам та діловим поїздкам в Європу.

Туристи почали уникати поїздок в регіони Центральної та Східної Європи, особливо після того, як російські ракети та БПЛА поцілили в інфраструктурні об'єкти країн НАТО, що розміщалися у прикордонній зоні між Україною та ЄС. Кількість подорожуючих туристів в Центральній та Східній Європі, як і в інших країнах світу, значно скоротилася за останні два роки через карантин. Потоки іноземних туристів в Україну різко впали вже після 2014 року. Вони гальмувалися конфліктом на Сході країни та невизначеністю статусу території Автономної Республіки Крим.

Самі ж українці просто фінансово не можуть собі дозволити тривалі виїзди за кордон, а військовозобов'язаній частині населення України заборонено без спеціальних дозволів виїздити за межі країни. Замість відпусток в Україні та за її межами, населення в перший рік війни, активно зайнялося волонтерською діяльністю.

Будь-яка криза фінансова чи політична тягне за собою зростання тарифів на енергоносії та пальне. Постійно зростають витрати на опалення, електроенергію та інші комунальні послуги. Відкладення коштів на відпочинок нині ускладнене, оскільки на першому місці стоїть забезпечення фізіологічних потреб. Разом із тим зростають витрати і у сфері туризму та гостинності. Аналізу кризових явищ у міжнародному та національному туризмі і будуть присвячені окремі розділи цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пандемія COVID-19 спричинила дуже велику кількість публікацій, що висвітлювали кризовий стан світової та національної галузей туризму. Це і звіти міжнародних організацій і аналіз динаміки туристичного обміну у різних регіонах світу, це точки зору професійних експертів, що здійснюють спеціалізовані соціологічні дослідження активності різних категорій населення щодо їх зацікавленості і матеріальної спроможності відвідати різноманітні куточки світу. Проте, на початку 2022 року ситуація критично загострилася під час російської військової агресії в Україну. Найгіршим чином ситуація із подорожами склалася у Східній та Центральній Європі. Перші півроку в Україні практично не можливо було здійснити детальний аналіз стану справ у туристичній галузі. Але вже починаючи із другої половини 2022 року українська наукова думка поповнилася працями таких дослідників, які розглядали стан національної та міжнародної туристичної сфери під час проведення військових дій в самому центрі Європи. Отже, серед самих цікавих робіт слід виділити наступні: Г.В. Машикіна, М.В. Грабар, М.Ю. Кашка [1] та Г. Парфененко [2] розглядають вплив російсько-української війни на розвиток туризму в країнах ЄС та США. Т. Сак, І. Більо, Ю. Ткачук акцентують увагу на еколого-економічних наслідках війни для функціонування туристичної сфери [3], а на епідеміологічних небезпеках - Н.В. Федорченко та В.К. Федорченко [4]. О. Бордун, В. Шевчук та О. Лучка наводять обсяги економічних втрат туристичної галузі у перший воєнний рік [5]. Н. Барвінок [6], Л. Корчевська [7], І. Дворська [8] та А.А. Моца, С.М. Шевчук, Н. М. Середа [9] пропонують шляхи антикризового реанімування галузі після війни.

Н.М. Малярчук та О.Г. Чирва [10], С. Кириченко [11], О.Р. Роїк [12] аналізують перспективи незвичайних видів туризму в Україні після закінчення війни. А.В. Зарубіна, Ю.Ю. Онойко та Н.І. Щербатюк досліджують останні тенденції розвитку внутрішнього туризму [13]. Проте, кожний новий місяць війни вносить певні корективи в процес реанімування та перебудови туристичної галузі. Отже вимагає постійного аналізу та його висвітлення у наукових працях.

Метою наукового дослідження є аналіз існуючого стану світового та вітчизняного туристичного ринку у в період найвищої фази російської військової агресії в Україну, а також розгляд прикладів практичного впровадження нових програм управління туристично-рекреаційною сферою України та галуззю гостинності у контексті їх функціонування у воєнний час та період післявоєнного відновлення.

Методи наукового дослідження. В процесі дослідження використано загальнонаукові методи пізнання: індукції та дедукції, аналізу та синтезу.

Викладення основного матеріалу. За перші сім місяців 2023 року в усіх регіонах світу спостерігалися динамічні темпи відновлення туризму, зумовлені попитом на міжнародні поїздки. Серед них лідерські позиції у відновленні глобального сектору посіли Близький Схід, Європа та Африка:

- Близький Схід показав найкращі результати в січні - липні з приростом у 20%;
- Європа досягла 91% від рівня, що існував до пандемії, чому сприяли високий внутрішньорегіональний попит і поїздки зі США;
- в Африку повернулося 92% туристів, а в Америку – 87%;
- в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні відновлення прискорилося до 61%.
- Загалом із січня по липень цього року по всьому світу побувало 700 мільйонів туристів. Це на 43% більше за аналогічний рік.

У липні 2023 року було зареєстровано рекордне число мандрівників - їхня кількість сягнула 145 мільйонів (рис 1).

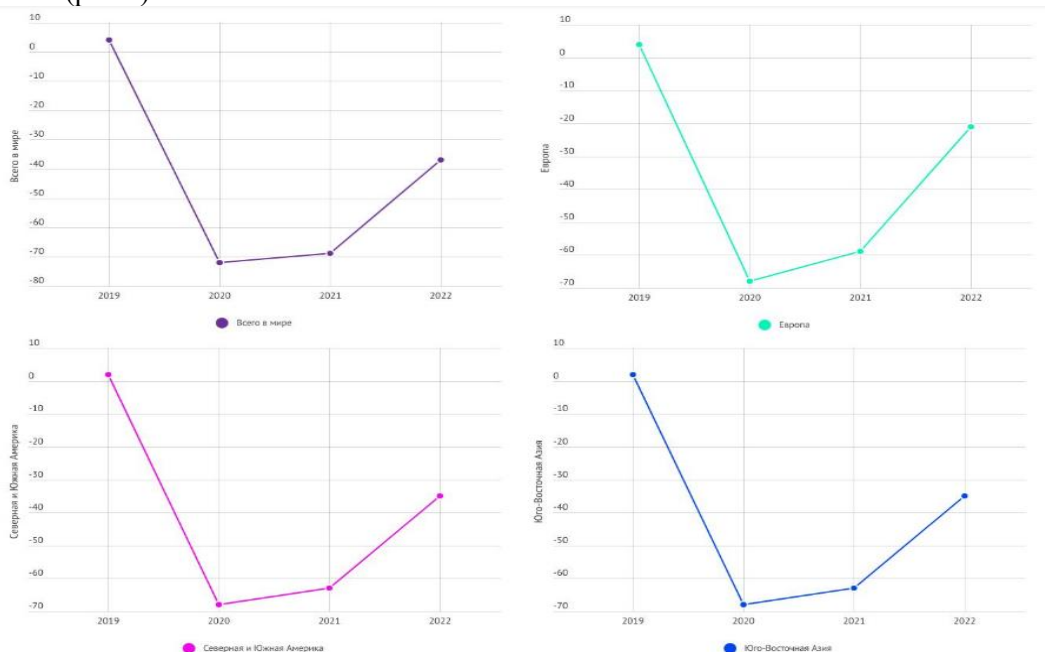

Рис. 1. Динаміка туристичних потоків за регіонами світу за 2019-2022 роки.

Джерело: Наведено за даними ЮНВТО [14].

США лідирують у списку тих, хто отримував найбільший дохід від сектору туризму у світі як у 2019, так і у 2022 році з урахуванням витрат міжнародних і внутрішніх відвідувачів.

Внесок сектору туризму у валовий внутрішній продукт США 2022 року збільшився на 16,9% і сягнув 2 трлн. доларів, у секторі туризму було створено більше робочих місць, порівняно з 2021

роком, а з 8 млн. працівників, звільнених у зв'язку з COVID-19 у цьому самому секторі, було знову працевлаштовано 6,75 млн. осіб. 2023 року внесок сектору у ВВП сягне 2,2 трлн. дол., а кількість робочих місць - 17,4 млн.

До 2033 року на частку цього сектору припадатиме 10% економіки США, і в ньому буде зайнято близько 21 млн. осіб по всій країні. Отже, кожен восьмий американець працюватиме у сфері туризму.

Разом із тим, прогнозується, що 2032 року Китай перевершить США за часткою туризму у світі [14].

Азіатськими містами з найбільшими темпами відновлення економіки у 2022 році стали Бангкок, Пекін, Сеул, Сінгапур і Токіо. У більшості цих міст, за винятком Токіо, рівень зайнятості в секторі туризму почав зростати. Серед цих п'яти міст найпотужніше відновлення спостерігалось в Пекіні.

Завдяки поживленню туризму в Пекіні, місті, що привертає найбільшу кількість туристів в Азії, внесок сектору у ВВП у 2022 році сягнув 32,6 млрд. доларів, що лише на 4% нижче за показник 2019 року.

Після Пекіна найбільший дохід від туризму отримав Токіо - 18 млрд. дол. 2022 року, хоча цей показник на 30% нижчий, ніж 2019 року.

Нещодавнє скасування обмежень, пов'язаних із COVID-19, у Китаї, найбільшому у світі ринку виїзного туризму 2019 року, це сприятиме відновленню туристичного сектору в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та в усьому світі. Багато чого залежатиме від доступності та вартості авіаперельотів, а також візових правил і обмежень, пов'язаних із пандемією. До середини січня цього року загалом 32 країни ввели обмеження на перельоти і поїздки з Китаю [15].

Очікується, що потік туристів з Китаю почне набирати обертів з другого кварталу 2023 року. Це призведе до виняткового зростання витрат на виїзний туризм у світі - більш ніж на 400% у 2023 році порівняно з минулим роком. Останнє забезпечить необхідний імпульс розвитку багатьох туристичних напрямків, особливо в Азійсько-Тихоокеанському регіоні [16].

Криза вартості життя, яка охопила Європу та Північну Америку, може сприяти зменшенню обсягів глобальних витрат на в'їзний туризм.

Останнім часом активно зростає популярність системи змішаних подорожей (або «bleisure» – бізнес плюс відпочинок): це можуть бути так звані "workations" (робочі канікули) або "work from anywhere" (можливість працювати з будь-якого місця). Вибір подорожі відображає інтереси та переконання туриста. На думку експертів із питань туризму у період з 2023 по 2027 роки очікується зростання популярності туристичних маршрутів, які базуються на спорті, екотуризмі та здоровому способі життя. Це можуть бути подорожі під час яких проводимуться заняттям йогою, регулювання самопочуття та лікувальні процедури у SPA-центрах.

Пляжний відпочинок, пригодницький та зелений туризм користуватиметься попитом, адже після пандемії зростає привабливість відпочинку на природі. Прогнозовано у 2023 році на їх частку припадатиме 57% подорожей [16].

Туристи прагнуть нових вражень, тому розширення лінійки гастрономічних турів збільшить привабливість тих регіонів, які активно розвиватимуть такий вид відпочинку. Це буде цікавим саме для України. 57,3% туристів під час подорожі готові сплачувати більше за екологічно чисті продукти або постачання місцевих продуктів харчування та напоїв, використання альтернативних джерел енергії, компенсацію викидів вуглецю та оплату справедливої зарплати для працівників.

За останні три роки Австралія двічі очолювала престижний список завдяки наявності як класичного відпочинку на пляжах Сіднея, так і більш екзотичного - поїздки на острови Кенгуру і Тасманія. Десятка лідерів має наступний вигляд: Австралія, Японія, США, Канада, Коста-Ріка, Південна Корея, Південна Африка, Бразилія, Нова Зеландія, Чилі [17].

Феномен зростання відвідин туристами різних країн отримав назву «всупереч», тобто всупереч будь-яким перешкодам відправитися у подорож. Ця тенденція пояснювалася надзвичайно просто. Люди втомилися від депресії, яка була спричинена перебуванням на одному місці, протягом останніх двох років.

На думку експертів Всесвітньої туристської організації (ЮНВТО) складна економічна кон'юнктура, як і раніше, залишається важливим фактором ефективного відновлення міжнародного

туризму 2023 року. Інфляція та зростаючі ціни на нафту призвели до збільшення транспортних витрат і витрат на проживання. Це може позначитися на витратах у решту року, оскільки туристи дедалі частіше шукають співвідношення ціни та якості, подорожують ближче до дому і здійснюють коротші поїздки.

Очікується, що 2023 року міжнародний туризм досягне 80-95% від рівня, що існував до пандемії [18], (рис 2 та 3).

Рис. 2. Динаміка туристичних потоків за країнами світу у 2021 році.
Джерело: Наведено за даними управління туризму та промоцій КМДА [16].

Рис. 3. Динаміка туристичних потоків за країнами світу у 2022 році.
Джерело: Наведено за даними управління туризму та промоцій КМДА [16].

2023 рік на відміну від попереднього відзначився низкою змін у туристичному секторі. Відбулося зростання збору за розміщення гостей у січні-червні 2023 року. Туристичний збір в Україні склав 85 471 тис. грн, у 2021 році бюджетні надходження становили 69 млн 453 тис. грн.

Туристичний збір сплачують гості готелів, баз відпочинку та багатоквартирних будинків відповідно до кількості днів проживання. Ця сума перераховується від об'єктів розміщення до обласного бюджету.

Ставка збору встановлюється за рішенням місцевих рад за кожен добу тимчасового розміщення в розмірі до 0,5% для внутрішнього туризму і до 5% для в'їзного. У 2023 році максимальна сума становила 30 грн для українських туристів та 300 грн для іноземних туристів. Ця ціна абсолютно прийнятна для різних категорій подорожуючих.

До п'ятірки регіонів-лідерів зі сплати туристичного збору увійшли Київ та чотири області (рис 4.).

Найбільше коштів від туристичного збору надійшло в бюджети наступних регіонів:

- 20 млн грн - Львівська область, яка за аналогічний період 2022 року отримала на сто тисяч гривень менше (19,974 млн грн).
- 14 млн грн - Київ. Ця сума майже на третину менша, ніж у першому півріччі минулого року (20,5 млн грн).
- 9,5 млн грн - Закарпатська область. Цьогорічний прибуток з західної області склав трохи більше, ніж за аналогічний період минулого року (8 728 тис. грн).
- 8,7 млн грн - в Івано-Франківській області туристичний збір був меншим, ніж торік: 8 млн 755 тис. грн у 2023 році порівняно з 9 млн 470 тис. грн у 2022 році.
- 5,3 млн грн - у Дніпропетровській області бюджет громади отримав понад 5 млн гривень. Це на третину більше, ніж у першому півріччі минулого року (близько 4 млн грн).

Значно зросли суми туристичного збору в трьох областях на заході України: Чернівецька область - 419 тис. грн цього року порівняно з 733 тис. грн минулого року; Рівненська область - 111 тис. грн порівняно з 657 тис. грн; Волинська область - 253 тис. грн порівняно з 821 тис. грн.

За статистичними даними, представленими Державним агентством розвитку туризму, у 15 регіонах України зафіксовано значне зниження цін на розміщення в готелях.

Рис. 4. Динаміка змін у туристичному зборі України протягом першого півріччя 2021-2022 років.

Джерело: Наведено за даними Державного агентства з розвитку туризму (ДАРТ) [19].

Падіння туристичного збору було очікувано через війну в Україні, було зафіксовано в таких регіонах країни: 100% - в Луганській області; 98% - в Херсонській області; 91% - в Донецькій області; 72% - в Миколаївській області.

Значне падіння дохідності туристичних послуг також зафіксовано у Запорізькій (40%), Черкаській (35%), Одеській (33%), Київській (29%), Харківській (23,5%), Київській (20,3%), Тернопільській (20%), Кіровоградській (18,5%), Чернігівській (11,5%), Хмельницькій (6%) та Івано-Франківській областях (3%) [19].

Що стосується столичного регіону то через повномасштабне вторгнення Росії і Україну, місцева туристична інфраструктура зазнала суттєвих змін. Місцеві туристичні компанії разом із Київською міською адміністрацією роблять все, щоб столиця була впізнаною не лише через ЗМІ, але інтерес до неї жодним чином не знижувався за кордоном.

В перші два місяці, не зважаючи на загрозу окупації, до столиці прибула значна кількість внутрішньо переміщених осіб. Надалі їх число постійно зростало.

У 2021 році столичний ринок туризму дуже повільно почав оговтуватися після пандемії коронавірусу. 2021 року Київ відвідало близько 1,02 мільйонів іноземних туристів та 2,1 мільйона внутрішніх туристів. Після тривалого перебування в «нерухомому» стані люди прагнуть змін. Національні і зарубіжні туристичні фірми почали максимально репрезентувати столичні локації, адже саме в період COVID-19 у людей, що змушені перебувати на одному місці, почала зростати потреба у медіа екскурсіях по видатних місцях та музеях та пам'ятках архітектури, коли потенційний споживач туристичного продукту за відеореєстром може обрати майбутнє місце наступного відпочинку.

Туристичний бізнес, як в столиці так і по всій Україні так і не зміг наблизитися до допандемійного рівня. Наступний 2022 рік відновлення туристичної галузі зупинив. Після того як низка зарубіжних амбасад рекомендувала своїм громадянам у кінці першої декади лютого 2022 року не відвідувати Україну, багато столичних компаній було змушене закривати свої офіси і звільняти працівників. Хоча ще за січень-лютий 2022 року Київ відвідали 98 тисяч іноземних туристів. За увесь воєнний рік столицю відвідали 172 тисячі внутрішніх туристів (рис. 5).

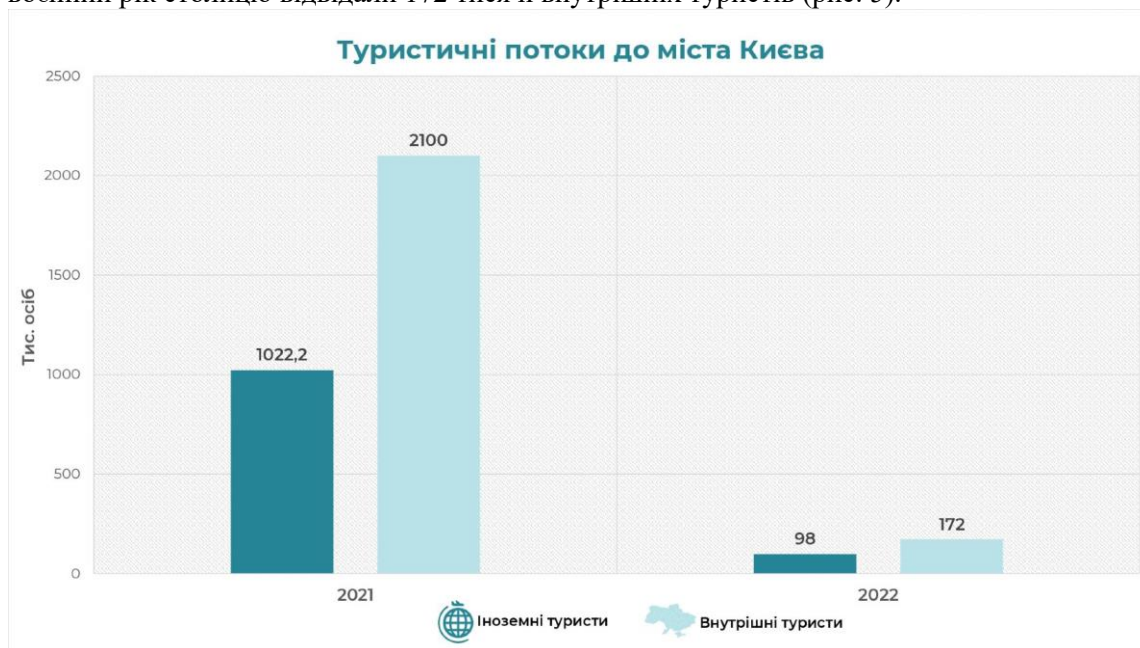

Рис. 5. Динаміка туристичних потоків до міста Києва у 2021 та 2022 роках.

Джерело: Наведено за даними управління туризму та промоцій КМДА [18].

Незважаючи на активні бойові дії як під самим Києвом, так і на Сході України туристичний збір у столиці за 2022 рік склав 38,8 мільйона гривень. Таких показників вдалося досягти завдяки

роботі готелів, які приймали офіційні делегації, іноземні ЗМІ, волонтерські та громадські організації. Цей показник склав рівно половину від 2021 року, адже роком раніше до міського бюджету постуило 76 мільйонів гривень (рис. 6).

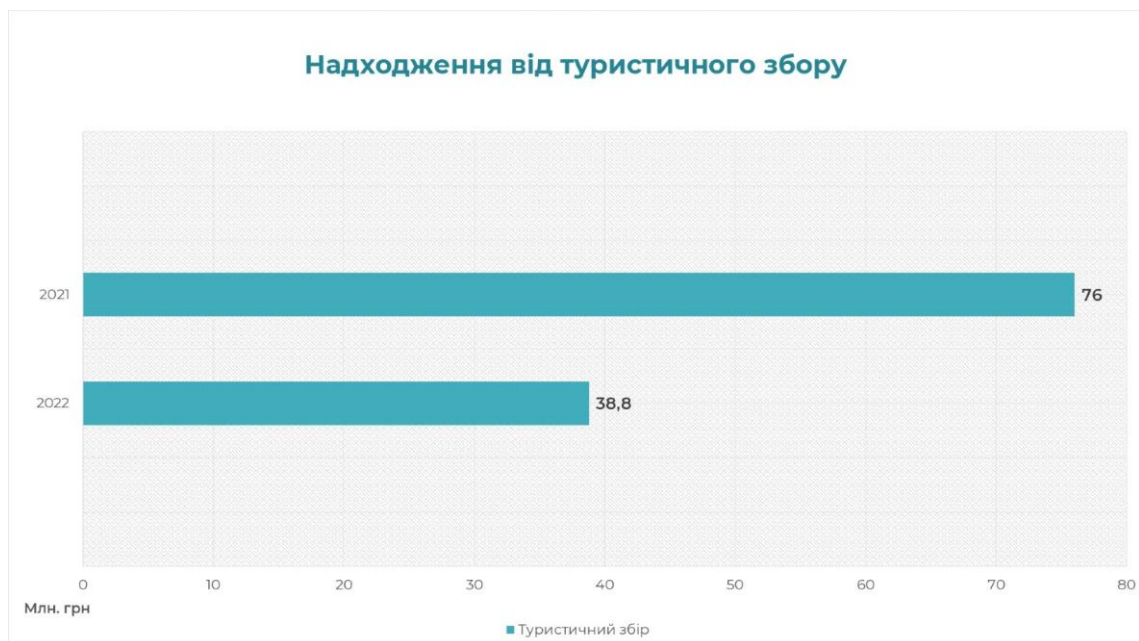

Рис 6. Надходження від туристичного збору до бюджету Києва у 2021 та 2022 роках.
Джерело: Наведено за даними управління туризму та промоцій КМДА [18].

Управління туризму та промоцій КМДА, розуміючи, що 2022 та наступні роки стануть критичними для усієї галузі продовжили у Києві розвивати туристичну інфраструктуру, було зроблено наступне:

- забезпечено функціонування двох туристично-інформаційних центрів (у приміщенні КМДА та Національному музеї «Київська картинна галерея»);
- спільно з інвестором забезпечено здійснення ребрендингу мережі туристичних центрів «Tourinfo»;
- оновлено 118 елементів туристичної навігації;
- оновлено 3D-конструкцію логотипа Києва біля КМДА;
- сформано базу даних по 300 об'єктам для подальшої її інтеграції на міський туристичний портал kyivcitytravel.com.ua.

Починаючи із 2021 року адміністратори працювали над розвитком безбар'єрного туристичного середовища. Так у столиці виник новий туристичний маршрут для осіб з інвалідністю та порушенням зору. Особливо це буде на часі після закінчення війни, адже багато українських захисників вже мають значні складнощі із звичайним пересуванням, не кажучи про здійснення розважальних подорожей.

Також з'явилися три мінімакети для людей з інвалідністю та порушенням зору на таких локаціях:

- фонтан Архистратига Михаїла у парку Володимирська гірка;
- мостовий пішохідно-велосипедний перехід між парками «Хрещатий» і «Володимирська гірка». Останній було відновлено після ворожої атаки;
- адміністративна будівля Київської міської ради.

Популяризація української столиці за межами країни відбулася під час «Днів Києва» у Туреччині, Фінляндії, ОАЕ та Азербайджані.

Крім того, Управління туризму та промоцій КМДА взяло участь у кількох міжнародних виставках: IMEX Frankfurt 2022, TT Warsaw, IBTM World, Tour Salon та World Travel Market (WTM) London 2022 [18]. Всі країни входять до військової коаліції та підтримують Україну.

Управління туризму міста Києва шукає шляхи, аби навіть у цих складних умовах презентувати столицю на міжнародній арені. Приїжджаючи до Києва, іноземні та вітчизняні туристи тим самим доводять свою непохитну віру в столицю незламної держави як нині, так і після Перемоги.

Другим центром туристичного тяжіння виступає Львів. Якщо в більшості регіонів туризм став на паузу, то у Львові та Львівській області за рахунок близькості до кордону він отримав друге дихання.

В перші дні війни в Україні були закриті всі цивільні аеропорти, що не були знищені. Чоловіче населення України у віці до 60 років стало не виїзним, внутрішній туризм зіткнувся з питанням безпеки мандрівників і звузився до кількох західних регіонів, що межують з Європейським Союзом.

Враховуючи те, що до війни Львів практично був орієнтований на іноземних туристів (рис. 7), то з початку російського вторгнення іноземці, що приїждять до Львова є представниками, ЗМІ, військових або гуманітарних місій. Ті хто були змушені відвідати Львів із службових питань, зверталися до Центру туристичної інформації, в котрий для іноземних журналістів було перетворено Media Center, який допомагав висвітлювати війну закордонним ЗМІ. За перші півтора року у Львові допомогли майже 3000 журналістам з понад 50 країн світу. Налагоджувалися і оновлювалися зв'язки, знайомства, зав'язувалися нові контакти по всьому світу, що в майбутньому допоможе налагодити співпрацю, передусім у розвитку міського і регіонального туризму. Сприятиме і цьому активний волонтерський рух. Адже Львів - це ворота через які надходить європейська гуманітарна допомога в Україну.

Кількість відвідувачів Центру туристичної інформації за липень-листопад – 6487

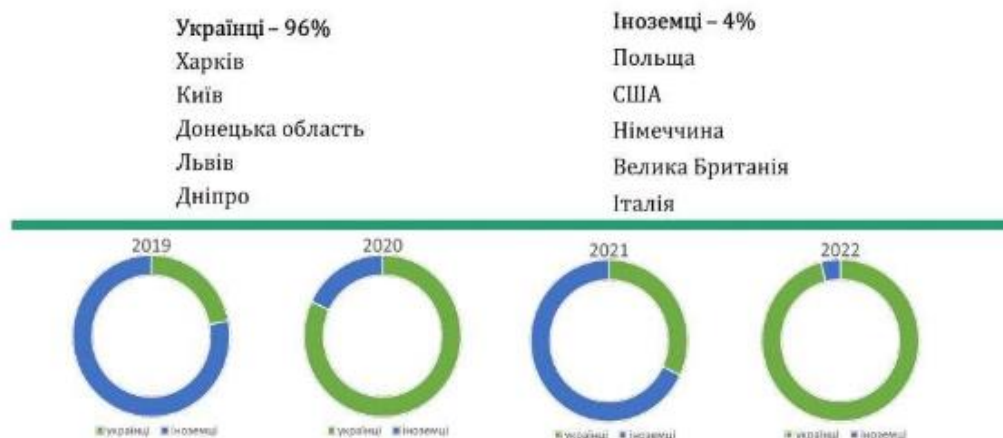

Рис 7. Динаміка відвідин туристами Львова протягом у 2019 та 2022 років.
Джерело: Наведено за даними управління туризму ЛМДА [20].

З початком війни Львів став містом переселенців із Східних і центральних регіонів, як і практична більшість західних обласних центрів. На весну 2023 року кількість іноземців становила 11,4% всіх туристів, що відвідали Львів, роком раніше їх було лише 4%. Сфера гостинності міста змушена була реструктуризувати свою діяльність. Деякі готелі і хостели закрилися, інші свою діяльність зосередили на внутрішньо переміщених громадянах і військовослужбовцях, що проходять реабілітацію західних областей.

Львівські туристичні компанії почали організовувати екскурсійні програми «Прогулянки містом». Особливо такі прогулянки цікаві тим, хто вперше у місті і до цього часу жодного разу не лише не був у Львові, але і взагалі не відвідував давні міста Західної України. У таких екскурсіях участь взяли участь майже 5 тисяч переселенців.

Головною метою таких екскурсій стала психологічна розрядка новоприбулих до Львова, адже більша частка їх прибула з регіонів, які опинилися в зоні активних бойових дій. Таке психологічне розвантаження дозволяє людині легше інтегруватися в міські реалії.

Значна кількість проектів в галузі гостинності і туризму заснована на традиціях і звичаях, гастрономічній культурі місцини, куди прибувають туристи. Львів та Львівщина завжди очолювали цей напрямок. Одним із таких проектів став «В гості до наших», який дозволяє внутрішньо переміщеним особам познайомитися із традиціями і культурою Львівщини. До таких створення таких проектів залучені місцеві громади та бізнес зі всієї України. Благодійним елементом таких презентацій є волонтерська допомога ЗСУ з боку малого та середнього бізнесу, а також всіх бажаючих.

Іншою категорією туристів стали військові, які проходять реабілітацію у Львові після поранень на війні. Було створено проект «Місто лікує», зміст якого полягає в організації екскурсій для ветеранів та травмованих військовослужбовців. В основі проекту психологічна релаксація тих, хто повернувся із зони бойових дій та має складнощі із суспільною комунікацією та несе в собі посттравматичний синдром.

Розробка маршрутів таких екскурсій не лише у Львові, а в інших містах України вже нині ставить перед міською владою питання розгляду безбар'ності, коли необхідно мінімізувати зовнішні перешкоди для людини, яка пересувається на візку чи протезах. Адже пересуватись вузькими вуличками старовинного міста, це не те саме, що пересуватись спортивною залом чи великим столичним проспектом.

Саме війна підштовхнула українську туристичну спільноту переглянути структуру безпеки функціонування готельно-ресторанного бізнесу та розпочинати радикальні зміни. Адже те з чим нині зіткнулася українська сфера гостинності вже подолала у свій час Ізраїль, Балканські країни, Грузія. Іншою ініціативою для ветеранів є сходження в гори. Люди з інвалідністю в гори за допомогою крісла «джульетки», яке несуть волонтери. У вересні цього року ветерани війни піднялися на найвищу вершину Львівщини - гору Пікуй [21].

У січні 2023 року було запущено першу в Україні програму соціо-культурної реабілітації військових «Місто лікує», розроблену спільно управліннями туризму, культури та охорони здоров'я ЛМР і громадською організацією «Дужа Україна (Sane Ukraine)». Багато захисників із різних куточків України відновлює своє здоров'я у Львові, практично не покидаючи меж лікарень та реабілітаційних центрів. Ідея ментальної реабілітації через туристичні подорожі для військових була реалізована через опитування військовослужбовців. Шляхом анкетування було виявлено їх уподобання щодо ознайомлення із архітектурою міста і гастрономічними смаками.

До роботи над програмою долучились і психологи та психотерапевти організації «Дужа Україна», які упродовж року проводять тренінги для 11 гідів, які вестимуть екскурсії для військових. Насамперед, це робота із людьми, які мають пост-травматичний стресовий розлад, який часто виявляється в агресивній поведінці чи стресовій реакції на зовнішні подразники, що наявні у місті, яке знаходиться далеко від фронту. Такі екскурсії несуть в собі стабілізуючу складову для психологічного стану людини. Отже, в організації таких екскурсій беруть участь не лише туристичні гіді, але і професійні психологи. Це ще один маркер військового часу.

Під час реконструкції Галицької площі Львівська міська адміністрація остаточно облаштувала меморіал пам'яті Героїв Небесної сотні, який є другим найвідвідуванішим туристичним місцем у Львові після ратуші. На реконструйованій площі розмістили фонтан пам'яті загиблих добровольців, облаштували місця для відпочинку, є зелені зони. Громада міста пішла далі здійснивши меморіалізацію та створивши громадський простір на площі Коліївщини та біля Синагоги.

Посилаючись на досвід повоєнних Хорватії, Боснії, Ізраїлю та Грузії після закінчення війн інтерес до таких країн зростає у світі. Отже і будуть ті, хто прагне подивитись місця звитяги і трагедії українців, які відвоювали свою незалежність.

Безумовно регіони, де точилися активні бойові дії ще багато років не зможуть прийняти відвідувачів. Близько 5% територій України заміновано. Транспортна інфраструктура на Сході та Півдні країни пошкоджена або повністю знищена і вимагає тривалого періоду відновлення і значних фінансових вливань. Ще більш значної руйнації зазнали пам'ятки культури, деякі з них взагалі не підлягають відновленню.

Однак представники державних органів та громадських організацій вже працюють над меморіалізацією російсько-української війни, зокрема над створенням «маршрутів пам'яті» на деокупованих територіях Київської, Чернігівської, Харківської, Сумської, Запорізької, Херсонської областей. Такі «маршрути пам'яті» важливі для сучасників та допомагають наступним поколінням молодих українців не забувати якою ціною Україна платить за свою свободу та незалежність. Такими маршрутами пам'яті вже є Ірпінь та Буча, можливо стане Гостомель та в майбутньому Донецький аеропорт разом із Савур-Могилою. А найважливішим серед всіх «меморіальних маршрутів» цієї війни стане місто Маріуполь, щент знищене російською армією. Водночас вже зараз потрібно сформуванати чіткі правила відвідування місць пам'яті. Біля таких місць не повинно бути розважальних закладів, атракціонів. Майбутні меморіали не повинні нести в собі риси радянської історії та подібну символіку.

Вже нині Захід України активно розвиває екологічний (Карпатський, Шацький, Синевірський національні парки) та гастрономічний туризм (сиро-винні тури на Львівщині, Закарпатті та Івано-Франківщині, куштування галушок на Полтавщині, відвідини єврейської кнайпи та грецької таверни в Одесі та каво-пивні тури у Івано-Франківську та Львові). Інтерес до таких екскурсій підсилюється тим, що багато українців не маючи змоги на тривалий період покинути регіони свого проживання, вдаються до коротких гастрономічних подорожей.

Багато територіальних громад України почали розробляти власні туристичні проекти. Синевірска ТГ розробила і запровадила концепцію нового для туристичної індустрії диджитал-рішення в рамках акселераційної програми «Громада 4.0». Використовуючи ідею «Інтерпретаційної культурно-пізнавальної мандрівки «Синевир. Горяни», були систематизовані об'єкти культурної спадщини та об'єднані в чотири маршрути. Цифровізація туристичних об'єктів майже вдвічі збільшила кількість відвідувачів Синевірского національного парку протягом 2023 року. Ресурс, включає у себе дані про туристичні заклади, об'єкти та послуги, а це 100 різноманітних атракцій, 120 закладів проживання, 26 закладів харчування, 150 надавачів туристичних послуг, у яких залучено понад 800 місцевих жителів [22].

Висновки. Україна жодним чином не вичерпала свій туристичний потенціал. Випробування війною лише посилює зацікавленість в пізнанні іншими націями країни, яка протистоїть та відбиває напади агресора в декілька раз потужнішого за неї, являючи при цьому приклади справжньої звитяги збройними силами. Найкращим способом пізнання культурного коду нації виступає саме туризм. Війна призвела до руйнування туристичної інфраструктури в багатьох регіонах України, втрати іноземних туристів, заборони використання повітряного простору (відновлення цивільного повітряного сполучення планується не раніше 2029 року) та інших негативних наслідків. Нинішній туризм розвивається в Україні через е-формування туристичних маршрутів в тих регіонах, де мінімізовані ризики артобстрілів. Такі маршрути вимагають урахуванням наявності бомбосховищ, планування закінчення туристичних подорожей до початку дії комендантської години, дотримання заборон на відвідування та перебування біля об'єктів критичної чи військової інфраструктури, проведення гучних масових заходів, відвідування лісів, водойм та гірських маршрутів що пролягають близько кордонів Європейського Союзу, а тим більше біля кордонів Білорусі (Північно-Західний напрям). Після закінчення війни, спираючись на практику європейських країн та країн Близького сходу, розробляючи і впроваджуючи стратегію економічного відновлення та залучаючи для цього іноземні кошти та репарації, слід пам'ятати, що саме від того як буде функціонувати національна сфера туризму, рекреації та гостинності, залежатиме підтримка незгасаючого інтересу іноземних інвесторів до України. Мереживий готельний бізнес повинен знову повернутися в Україну і не лише у столицю, а у найбільші регіональні історико-культурні центри держави. Майбутня відбудова України повинна включати відновлення інфраструктури, архітектурні проекти в туризмі повинні відповідати потребам часу та вимогам безпеки. Нестандартні формати туризму, що виникли

в умовах воєнного часу повинні поступово охоплювати всі звільнені від окупації території. Державна маркетингова стратегія повинна включати розміщення національних туристичних офісів в інших країнах, так як це прийнято в Туреччині, Греції, Єгипті та Іспанії. Відвідини країни особливо цікавим буде для туристів із тих частин світу, що нині допомагають Україні виборювати незалежність. Варто розвивати азіатський напрям, адже нині там проживає самий платоспроможний турист.

Яким шляхом підуть національні туристичні компанії, акцентуються на внутрішньому туризмі чи будуть виборювати своє місце у зовнішньому жорсткому конкурентному середовищі доведе час.

Джерела та література:

1. Машикіна Г.В., Грабар М.В. та Кашка М.Ю. (2023). Вплив російсько-української війни на розвиток туристичної індустрії країн ЄС. № 79. *Причорноморські студії*. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/50731/1/.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.79-36>. (дата звернення 13.11.2023).
2. Парфененко Г. Стало відомо, як війна в Україні вплинула на туризм Німеччини та США: озвучено невтішні прогнози. *DIP*. URL: <https://dip.org.ua/nimechchina/stalo-vidomo-yak-vijna-v-ukraini-vplinuli-naturizm-nimechchini-ta-ssha-ozvucheno-nevtishni-prognozi/> (дата звернення: 13.11.2023).
3. Сак Т., Більо І., Ткачук Ю. (2022). Еколого-економічні наслідки російсько-української війни. *Економіка та суспільство*. № 38. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-6>
4. Федорченко, Н.В., Федорченко, В.К. (2022). Туризм доби епідеміологічних небезпек і воєнного часу та перезавантаження глобального простору / Н.В. Федорченко, В.К. Федорченко // *Нове українське право*. № 2. 120–126. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/242/220/> DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.17>
5. Бордун О., Шевчук В., Монастирський В., Лучка О. (2022). Втрати та напрями порятунку туристичного бізнесу України в умовах війни. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. Вип. 62. С. 178–196. URL: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/02/Bordun-Visnik_Univer_Economics-stattya-22.pdf DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2022.62.0.6214>
6. Барвінок Н. В. (2022). Перспективи розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. Вип. 18(2). – С. 206–217. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/12643/> Doi: 10.15330/apred.2.18.206-217
7. Корчевська Л. Стан, особливості та перспективи туризму у воєнний та поствоєнний періоди/ Л.К. Корчевська// *Управління розвитком сфери гостинності: регіональний аспект*: матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції, м. Чернівці, 5 травня 2022 р. Чернівці: Технодрук, 2022. С. 337–341. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/korchevska.htm (дата звернення: 13.11.2023).
8. Дворська І. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? *Liga.net*, 2022. URL: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>. (дата звернення: 13.11.2023).
9. Моца А. А., Шевчук С. М., Серета Н. М. (2022). Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні. *Економіка та суспільство*. Вип. 41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1560/>. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-31>
10. Мальярчук, Н.М., Чирва, О.Г. (2022). Проблеми та перспективи розвитку незвичайних видів туризму на території України після закінчення російсько-української війни на прикладі військового туризму. *Економічні горизонти*, №4(22), 34–42. URL: <http://eh.udpu.edu.ua/article/view/267014>. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.4\(22\).2022.267014](https://doi.org/10.31499/2616-5236.4(22).2022.267014)
11. Кириченко С. Подорожі та війна: якою буде туріндустрія після перемоги. (21.07.2022). *Українська правда. Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/21/689436/>
12. Роїк О. Р. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. (2022). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. № 46. С. 11–15. URL: <https://ejournal.kspu.edu.ua/index.php/ej/article/view/783> DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8030/2022-46-2>
13. Зарубіна А.В., Онойко Ю.Ю., Щербатюк Н.І. (2023). Сучасні тенденції розвитку внутрішнього туризму. *Економіка та суспільство*. № 48. С. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2227/2150>. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-32>.
14. Официальный Веб-сайт ООН. Международный туризм возвращается к допандемическому уровню. *Новости ООН*. (19.01.2023). URL: <https://news.un.org/ru/story/2023/01/1436782> (дата звернення 13.11.2023).
15. Oran Zeuner Katre. Мировой туризм стремительно восстанавливается после пандемии COVID-19. (26.09.2023). *AA*. URL: <https://www.aa.com.tr/covid-19/3001090> (дата звернення 13.11.2023).

16. Тренди світового туризму у 2023 році. (4.04.2023). *Visit WORLD*. URL: <https://visitworld.today/uk/blog/1349/trends-in-global-tourism-in-2023> (дата звернення 13.11.2023).
17. Подольський Є. Складено рейтинг «найбажаніших» країн у світі. (14.11.2023). *DIP*. URL: <https://dip.org.ua/braziliya/skladeno-reytnyh-naybazhanishyh-krain-u-sviti/> (дата звернення 13.11.2023).
18. Сергеева Ю. Делегації, волонтери та ЗМІ: як змінився туризм у Києві за 2021-2022 роки. (5.04.2023). *Вечірній Київ*. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/81021/> (дата звернення 13.11.2023).
19. Шаріпов О. Турзбір з початку року зріс майже на чверть. Найбільше зростання показала Львівщина і Київ. (21.09.2023). *Forbes*. URL: <https://forbes.ua/news/turzbir-z-pochatku-roku-zris-mayzhe-na-chvert-lyvivshchina-i-kiiv-21092023-16164#:~:text> (дата звернення 13.11.2023).
20. Шиян О. Не забувати і не травмувати. Як змінюється туризм в Україні і створюються маршрути пам'яті війни. (16.09.2023). URL: <https://zaxid.net/ne-zabuvati-i-ne-travmuвати-pro-turizm-v-ukrayini-i-zmini-n1570323> (дата звернення 13.11.2023).
21. У кріслі «джульетка» ветеран війни піднявся на гору Пікуй. (3.09.2023). *Рубрика*. URL: <https://rubryka.com/2023/09/03/u-krisli-dzhulyetka-veteran-vijny-pidnyavsya-na-goru-pikuj/> (дата звернення 13.11.2023).
22. Шабанова Я. Як розробити цифровий проєкт у сфері туризму: історія успіху Синевирської громади. (15.09.2023). *Громадський простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?library=yak-rozrobyty-tsyfrovij-projekt-u-sferi-turyzmu-istoriya-uspihu-synevyrskoji-hromady> (дата звернення 13.11.2023).

References:

1. Mashykina G.V., Grabar M.V. and Kashka M.Y. (2023). The impact of the Russian-Ukrainian war on the development of the tourism industry in the EU. № 79. *Black Sea Studies*. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/50731/1/.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.79-36>. (accessed November 13, 2023). [in Ukrainian].
2. Parfenenko H. It became known how the war in Ukraine affected tourism in Germany and the United States: disappointing forecasts were announced. *DIP*. URL: <https://dip.org.ua/nimechchina/stalo-vidomo-yak-vijna-v-ukraini-vplnilu-naturizm-nimechchini-ta-ssha-ozvucheno-nevtishni-prognozi/> (accessed November 13, 2023). [in Ukrainian].
3. Sack T., Bilyo I. and Tkachuk Y. (2022). Ecological and economic consequences of the Russian-Ukrainian war. *Economy and Society*. № 38. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-6> [in Ukrainian].
4. Fedorchenko N.V., and Fedorchenko V.K. (2022). Tourism in the era of epidemiological dangers and wartime and the reset of global space / N.V. Fedorchenko, V.K. Fedorchenko // *New Ukrainian Law*. № 2. 120-126. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/242/220/> DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.17> [in Ukrainian].
5. Bordun O., Shevchuk V., Monastyrskiy V. and Luchka O. (2022). Losses and directions of rescue of the tourism business of Ukraine in the conditions of war. *Bulletin of Lviv University. Economic series. Issue 62*. С. 178-196. URL: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/02/Bordun-Visnuk_Univer_Economics-stattya-22.pdf DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2022.62.0.6214> [in Ukrainian].
6. Barvinok N.V. (2022). Prospects for the development of military tourism in Ukraine after the end of the Russian-Ukrainian war Actual problems of regional economic development. Issue 18(2). - P. 206-217. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/12643/Doi:10.15330/apred.2.18.206-217> [in Ukrainian].
7. Korchevska L. The state, features and prospects of tourism in the war and post-war periods / L.K. Korchevska // *Management of the development of the hospitality sector: regional aspect: materials of the International scientific and practical online conference, Chernivtsi, May 5, 2022: Technodruk, 2022*. С. 337-341. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/korchevska.htm (accessed November 13, 2023). [in Ukrainian].
8. Dvorska I. Tourism industry after the war: is resuscitation and crisis management possible? *Liga.net, 2022*. URL: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>. (accessed November 13, 2023). [in Ukrainian].
9. Motsa A.A., Shevchuk S.M., and Sereda N.M. (2022). Prospects for the post-war restoration of the tourism sector in Ukraine. *Economy and Society*. Issue 41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1560/>. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-31> [in Ukrainian].
10. Malyarchuk, N.M. and Chyrva, O.G. (2022). Problems and prospects for the development of unusual types of tourism in Ukraine after the end of the Russian-Ukrainian war on the example of military tourism. *Economic Horizons*, No. 4(22), 34-42. URL: <http://eh.udpu.edu.ua/article/view/267014>. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.4\(22\).2022.267014](https://doi.org/10.31499/2616-5236.4(22).2022.267014) [in Ukrainian].

11. Traveling and war: what will the tourism industry be like after the victory (21.07.2022). *Ukrainska pravda*. Economic truth. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/21/689436/>. [in Ukrainian].
12. Ways of development of the tourism sector of Ukraine in the wartime period. (2022). *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Economic Sciences"*. № 46. С. 11-15. URL: <https://ejournal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/783> DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8030/2022-46-2> [in Ukrainian].
13. Zarubina A.V., Onoyko Yu. and Shcherbatiuk NI (2023). Modern trends in the development of domestic tourism. *Economy and society*. № 48. P. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2227/2150>. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-32>. [in Ukrainian].
14. Official UN website. International tourism returns to pre-pandemic levels. *UN News*. (19.01.2023). URL: <https://news.un.org/ru/story/2023/01/1436782> (accessed on November 13, 2023). [in Russian]
15. Oran Zeynep Katre. World tourism is rapidly recovering from the COVID-19 pandemic. (26.09.2023). *AA*. URL: <https://www.aa.com.tr/covid-19/3001090> (accessed on November 13, 2023). [in Russian].
16. Trends in world tourism in 2023. (4.04.2023). *Wish WORLD*. URL: <https://visitworld.today/uk/blog/1349/trends-in-global-tourism-in-2023> (accessed November 13, 2023). [in Ukrainian].
17. Podolsky E. The rating of the "most desirable" countries in the world has been compiled. (14.11.2023). *DIP*. URL: <https://dip.org.ua/braziliya/skladeno-reytnyh-naybazhanishyh-krain-u-sviti/> (accessed November 13, 2023) [in Ukrainian].
18. Sergeyeva Yu. Delegations, volunteers and the media: how tourism in Kyiv has changed in 2021-2022. (5.04.2023). *Evening Kyiv*. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/81021/> (accessed on November 13, 2023). [in Ukrainian].
19. Sharipov O. Tourist tax has increased by almost a quarter since the beginning of the year. The largest growth was shown by Lviv and Kyiv. (21.09.2023). *Forbes*. URL: <https://forbes.ua/news/turzbir-z-pochatku-roku-zris-mayzhe-na-chvert-naybilshe-zrostannya-pokazala-lvivshchina-i-kiiv-21092023-16164#:~:text=> (accessed on November 13, 2023). [in Ukrainian].
20. Shyian O. Do not forget and do not traumatize. How tourism in Ukraine is changing and war memory routes are being created. (16.09.2023). URL: https://zaxid.net/ne_zabuvati_i_ne_travmuвати_pro_turizm_v_ukrayini_i_zmini_n1570323 (accessed on November 13, 2023). [in Ukrainian].
21. A war veteran climbed Mount Pikuy in a wheelchair (3.09.2023). *Rubric*. URL: <https://rubryka.com/2023/09/03/u-krisli-dzhulyetka-veteran-vijny-pidnyavsya-na-goru-pikuj/> (accessed November 13, 2023). [in Ukrainian].
22. Shabanova Ya. Yak rozrobyty tsyfrovyy proiekt u sferi turyzmu: istoriia uspikhu Synevyrskoi hromady. (15.09.2023). *Hromadskyi prostir*. URL: <https://www.prostir.ua/?library=yak-rozrobyty-tyfrovyy-projekt-u-sferi-turyzmu-istoriya-uspikhu-synevyrskoji-hromady> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.11.2023 р.